

EL FINAL DEL MÓN ROMÀ A VALENTIA

Albert Vicent Ribera i Lacomba (ICAC)

Isabel Escrivà Chover

La colònia romana de *Valentia* és coneguda cada vegada millor per l'estudi de les seues troballes arqueològiques. Tenia les instal·lacions d'una gran ciutat: fòrum amb la cúria i la basílica, circ, banys, *scholae*, santuaris i temples, *horrea*, port fluvial, aqüeducte, fonts, carrers pavimentats amb porxos, clavegueres, barris i cementiris periurbans. Les seues dimensions, al voltant de vint hectàrees o segurament més, són considerables per a la mitjana de les ciutats hispanes.

Troballes recents (2015-2017), a la part sud-oest, n'han aportat la informació que ha fet possible una més acurada reconstrucció del teixit urbà. Els principals elements nous han sigut un carrer nou en direcció nord-sud, un *cardo*, trobat per davall de l'actual catedral, i les restes d'un gran complex hidràulic, probablement uns grans banys, a l'oest de la Seu. La ubicació del nou *cardo* és molt

important, perquè és el carrer que marca l'eix central del fòrum i també de la ciutat i que, juntament amb el *cardo* que travessa les excavacions de l'Almoïna, delimita l'amplada real d'un bloc de cases, una *insula*.

Encara que inicialment s'havia assumit que el *cardo* de les excavacions de l'Almoïna devia ser la via Augusta, perquè se superposa a un carrer republicà que anava de la porta nord a la sud, aquestes noves dades i altres consideracions, com l'absència de carrilades, un estrenyiment del vial a l'alçada del santuari d'Asclepi i la presència de barres físiques que impedeixen el pas de carruatges, indiquen que aquesta ruta sols devia ser per anar a peu, el que ara es diu un carrer «per a vianants». A més, se circulava en un ambient urbà molt especial, presidit per aquest últim santuari, i un altre, probablement dedicat a *Bellona*, cap al nord, a prop de l'entrada a la ciutat. Aquest *cardo*, a l'est del fòrum, més que el tram urbà de la via Augusta, era un carrer també important però vinculat a edificis i a activitats públiques de caràcter religiós, una mena de *via sacra*.

<1 Bol de vidre tallat, fabricat a l'entorn de Roma, a les darreries del segle IV. Excavacions de l'Almoïna. Ajuntament de València.

La via Augusta hauria d'ubicar-se al *cardo*, al oest del fòrum, que no s'ha trobat, però que és fàcil de situar mitjançant el trasllat simètric del *cardo* oriental, ara que se'n coneix el central que marca l'eix. Aquesta ubicació, a més, s'ajusta perfectament i directament cap al sud amb el carrer de Sant Vicent, que és la tradicional i acceptada ubicació de la via Augusta. El tram urbà del recorregut de la Via va haver d'estar flanquejat a l'oest, de nord a sud, pel port fluvial, una possible perfumeria i les termes, probablement grans, fins arribar a la *Porta Sucronensis*, el que indica un entorn econòmic i profà ben distint al del *cardo* oriental del fòrum.

La primera crisi urbana

La ciutat va patir una destrucció general entre 270-280. En diverses excavacions s'han detectat destruccions, incendis i l'abandonament d'edificis, com la basílica judicial a les excavacions de l'Almoina i al suposat santuari de *Bellona*. La troballa de monedes associades a aquest moment convuls indica que s'hauria produït a partir del 270, que és la data d'emissió de les més modernes: les sèries pòstumes de l'emperador Claudi II.

Un altre efecte d'aquest moment negatiu degué ser el col·lapse d'alguns col·lectors, com s'ha vist a les excavacions del carrer del Mar, al sud, o a la zona del fòrum.

Les ocultacions monetàries entre 260-280 al llarg de la via Augusta, parlen d'un moment d'inestabilitat generalitzada que afectà bona part del litoral mediterrani hispànic. En altres ciutats de la zona, com *Ilici*, s'han detectat episodis negatius similars. Com a conseqüència d'aquest període conflictiu, els importants i propers municipis ro-

mans *Edeta* i *Saguntum* van desaparèixer com a centres urbans a final del segle III dC.

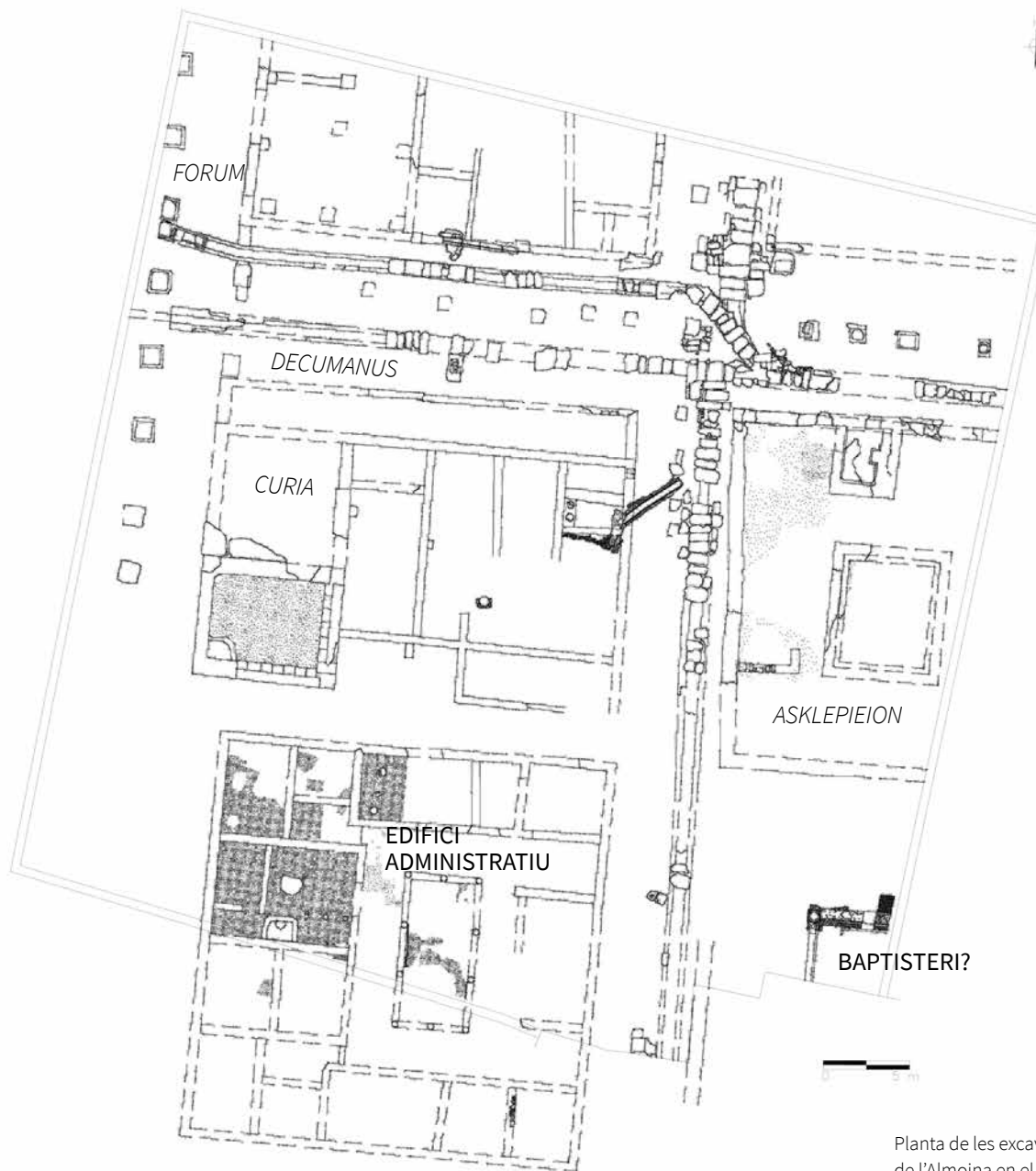
Valentia al baix imperi (segles IV-V)

Valentia, a diferència d'altres ciutats romanes del seu entorn, va superar aquesta etapa convulsa. L'arqueologia ha mostrat la recuperació ràpida de la vida urbana. No obstant això, no es va reconstruir tota la ciutat, que en va reduir l'extensió. A la nova *Valentia*, van haver-hi tants elements de continuïtat com de ruptura.

LA ZONA DEL FÒRUM

En termes arqueològics, la més evident continuïtat urbana es manifesta als edificis públics del fòrum. Allà, la cúria, el santuari d'Asclepi i l'entramat viari es van mantenir en ús. També hi ha evidències negatives, com la no reconstrucció de la basílica romana, al costat meridional del fòrum. Però són els nous edificis i les obres de reparació als ja existents la millor prova de la vitalitat d'aquesta nova etapa urbana.

L'exemple més clar n'és un nou edifici públic a l'est de la basílica. Es va assentar sobre un altre anterior, utilitzat com a seu (*schola*) d'un col·legi (*collegium*), del qual conservava part de les parets i els paviments. Es coneix la meitat nord i se'n pot reconstruir la planta, amb un pati central i una petita bassa. La majoria dels nous murs es feren en *opus africanum*. Excepte els departaments orientals, que donen a un *cardo*, els altres obrin al pati. El seu estat de conservació és irregular, amb parts danyades o desaparegudes i d'altres millor conservades, com l'angle nord-oest. Es data a final del segle III per la ceràmica

Planta de les excavacions de l'Almoína en el segle IV.

Edifici administratiu situat al sud de les excavacions de l'Almoína.

(africana C) i monedes (antoninià de *Trebonianus Gallus*) de les trinxeres de fundació i els paviments.

A l'edifici destaquen: una gran sala central al costat oest que obri al pati; tres departaments a l'angle nord-oest, amb accés per portes estretes de les quals s'han conservat els llindars de pedra; una sala més allargada a la banda nord, i els departaments de la façana oriental, que estan molt arrasats.

Els tres departaments del nord-oest formen una àrea tancada, d'accés restringit. Un petit vestíbul, des del pati central, porta a dues sales que comuniquen amb aquest per una petita porta. Podria ser una presó o un arxiu. En qualsevol cas, eren espais tancats, per damunt dels quals, a final del segle VI o inici del VII, es va aixecar un absis que formava part d'un complex més gran.

La interpretació més probable és que fóra un edifici públic de caire administratiu. La manca d'altres conjunts contemporanis a Hispania és gairebé total. No obstant això, a *Complutum* ('Alcalá de Henares'), ciutat amb una activa vida urbana en el segle IV, trobem una interpretació semblant per a un complex coetani.

Aquest nou edifici, que també se situa al costat de la cúria, devia substituir funcionalment, amb una arquitectura més modesta, la no reconstruïda basílica. Hi ha motius per suposar que les funcions judicials, fiscals i administratives continuaven en la mateixa zona.

El santuari d'Asclepi va ser reformat en el segle IV amb un nou paviment de rajoles romboïdals, molt similar al de l'època Flàvia, al què va cobrir. Segurament es van reutilitzar molts dels maons de la fase anterior. A la part sud del santuari es va instal·lar o reformar una gran pis-

cina a la qual s'afegiren columnes de material reaprofitat, com un capitell toscà reutilitzat com a basament en un angle. No és clar si després d'aquestes obres van romandre els cultes pagans o si, pel contrari, les reformes eren degudes al canvi a la nova religió cristiana. En aquest darrer cas, la piscina era, potser, un baptisteri.

Al sistema viari i els seus desguassos, a la zona del fòrum, també s'han detectat obres en aquest període. D'una banda, un tram del carrer d'accés al fòrum, el *decumanus maximus*, no va ser reparat. D'altra banda, es va fer una nova claveguera que venia de la plaça del fòrum per sota la vorera que corria paral·lela pel nord al *decumanus maximus*, i que va substituir l'anterior.

Algunes poques restes, però ben singulars, de decoració arquitectònica del fòrum testimoniarien, en el segle IV, la duració de l'activitat edilícia de cert prestigi. Per desgràcia, són elements que s'han trobat desplaçats i no indiquen cap relació amb un tipus d'edifici concret.

EL BARRI SEPTENTRIONAL

Els edificis de la part nord de la ciutat no van ser reconstruïts després de la destrucció del segle III. S'ha detectat activitat només en una zona a prop del port fluvial, on hi havia un forn de vidre i les restes d'altres forns i unitats auxiliars, que encara utilitzaren les restes de murs romans, mentre es feren altres de nous principalment amb materials reaprofitats com pedres, trossos de pintura mural, rajoles i fragments de *dolia*. El complement d'aquestes modestes estructures són paviments de terra endurida. En aquesta zona va romandre l'antic carrer en direcció oest-est. Però els carrers antics no hi van conti-

nuar il·lesos, ja que el seu pòrtic va ser envaït pels murs i les lloses foren cobertes amb un pis de grava.

Aquest districte va quedar separat de la nova zona urbana per la runa de la destrucció del segle III. No obstant això, estava dins el recinte romà, del qual encara es podria mantenir la tanca, i hi hauria un espai tancat pel traçat nord de l'antiga muralla o pel riu antic. Devia ser una àrea on es desenvoluparien activitats econòmiques, a una escala local i amb estreta relació amb el port veí i la via Augusta. La presència de sitges en tota l'àrea, des del segle IV al VI o VII, indica una activitat humana en una zona d'enderrocs. Gairebé sobre del riu, s'ha localitzat una fossa emplenada amb materials de la segona meitat del segle IV.

L'ÀREA A L'EST I AL SUD

El circ va continuar dret i amb l'ús original. Sobre la pista no es van produir fenòmens sedimentaris fins al segle V, el que pot significar el seu manteniment continu; no en va, en el segle IV, va créixer encara més l'afició per aquest tipus d'espectacles. Aquest gran edifici va ser molt important des d'altres punts de vista. El mur oriental, de 350 m de llarg i 5 m d'ample, devia ser la paret del recinte urbà. De fet, en el segle XI, la muralla àrab recolzava en aquesta paret, que va marcar el límit oriental de la ciutat fins al segle XIV. A més, als seus peus s'estenia un canal del riu que servia de fossat defensiu.

No hi ha gairebé cap evidència per suggerir la resta del recinte. A la part meridional i occidental no hi ha cap resta. Només a través de la dispersió de les troballes podem suposar l'àrea urbana, que es confon amb la de

l'època visigoda, sense descartar, ans al contrari, la coincidència topogràfica dels dos períodes.

A l'exterior del fòrum, només s'hi pot parlar de les restes malmeses i incompletes de conjunts domèstics. Del segle IV, o potser de final del segle III, era l'edifici del carrer de les Avellanes 26, amb parets en *opus caementicium* i paviment en morter de calç, que es troba ben datat perquè va ser destruït al començament del segle V, on es va trobar un petit tresor de monedes de bronze de principi del segle V. Altres elements coetanis són els paviments de morter de calç dels carrers Cabillers i del Mar, i els murs de les construccions de la presó de Sant Vicent i els Banys i Palau de l'Almirall.

Tots aquests llocs es concentren a la meitat sud de la ciutat romana, i a l'oest i sud-oest del circ. Per tot això, la zona sud-est de la ciutat romana devia perdurar, en clar contrast amb l'abandonament de la part nord.

LA PERIFÈRIA

Al carrer de l'Ambaixador Vich, en una zona suburbana al costat de la via Augusta i molt a prop de la ciutat, se superposaven nous murs i paviments sobre altres de l'època romana. La seua datació és evident, per les monedes de bronze del segle IV incrustades amb cert ordre sobre un paviment de calç en un espai que es superposa a un antic mosaic.

En les zones funeràries també es troben senyals de continuïtat i ruptura. Antics cementiris romans com el de la Boatella, al voltant del Mercat Central, o el d'Orriols, continuaren. Un altre simbolitza el nou temps, el de la Roqueta, que potser era la primera necròpoli cristiana

perquè devia relacionar-se amb el sepulcre del màrtir Vicent.

La segona crisi urbana

A principi del segle V ocorregué un altre moment de destrucció general de la ciutat, ben testimoniada per l'arqueologia en diverses excavacions, especialment a l'Almoina i al carrer Avellanes 26. Tot i que les fonts històriques no fan un esment concret, la situació general d'Hispania a partir del 409, amb un llarg període d'invasions, revoltes i inestabilitat general, contextualitzen fàcilment les troballes.

Uns altres llocs de l'entorn, com el Grau Vell (Sagunt) i el *Portus Sucronensis* (Cullera), a més d'*Illici* (Elx), van patir fenòmens semblants.

La destrucció d'inici del segle V marcà una pausa en la palpable cristianització urbana, que tot just acabava de començar. Però la ciutat va tornar a reviscolar i el procés va culminar en el gran grup episcopal del segle VI.

La ciutat en transició

Valentia va reduir la seua extensió però es va convertir en el principal centre urbà del seu entorn territorial. El ric registre arqueològic ha permès conèixer millor una etapa encara desconeguda. Excepte el martiri de sant Vicent, no hi ha cap font històrica o epigràfica de *Valentia* en els segles IV i V. Cal subratllar la persistència de la vida urbana, dins de les directrius del baix imperi. És clara la continuïtat de l'antic centre públic romà i que la imatge de la *urbs* clàssica encara era viva. Alguns edificis romans continuaren durant el segle IV, com ara el circ, la cúria i altres, sense excloure

els pagans, cas del gran santuari d'Asclepi, que potser es va cristianitzar. L'entramat viari també hi va romandre.

Aquesta dinàmica urbana del segle IV també es coneix a *Emerita* i *Complutum*, i en altres nuclis poc desenvolupats en l'etapa anterior, que ara guanyaren notorietat com *Toletum* i Àvila, que van ser seus episcopals en el segle IV.

Els edificis del fòrum de *Valentia* degueren perdre la seua funció original a partir del segle V. Com que era una ciutat mediterrània important i ben comunicada, la cristianització inevitable dels espais públics degué començar en la segona meitat del segle IV, com es veu al sud-est del fòrum. Potser va ser un procés de ritme lent però continuat.

Una prova indirecta de la persistència física, no d'ús, dels edificis públics romans, n'és el saqueig sistemàtic, que s'intensificà a partir del final del segle V o VI, quan van esdevenir la pedrera principal de la ciutat, en un moment de gran activitat constructiva.

Placa de marbre de Buixcarró (Xàtiva) amb decoracions de simbologia cristiana procedent de l'Almoina.